

Manas Destanı'nın İktisadi İncelemesi

The Economic Evaluation of Manas Epic Poem

Diren akmak*

Özet

Çalışmada Manas Destanı'nın iktisadi incelemesi yapılmaktadır. İktisat tarihi yazınında halk edebiyatı eserlerinin geçmişteki iktisadi olayları anlamak amacıyla kullanılması yaygın bir yöntemdir. Fakat bu çalışmanın farkı, bir halk edebiyatı eserinin kendisinin iktisadi olarak okunmasıdır. Çalışmada kuramsal olarak Weber ve Sombart'ın görüşlerinden istifade edilmekte ve araştırma yöntemi olarak içerik çözümleme yöntemi kullanılmaktadır. Çalışmayla, Manas Destanı'nın imlediği iktisadi zihniyet tespit edilmekte, Destan'ın geçtiği dönemdeki iktisadi ve toplumsal hayat anlatılmakta ve Destan'ın kahramanı Manas Han'ın mülkiyet ilişkilerine bakışı aydınlatılmaktadır. Çalışmanın Manas Destanı'nın ilk defa iktisadi okuması yapılması bakımından özgünlük arz ettiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Manas Han, Eski Türkler, Kırgız toplumu, ilkel toplum, kapitalizm, sınıf.

Abstract

In the study, the economic evaluation of Manas Epic Poem is inspected. In the literature of economic history, the usage of works from folk literature with the aim to understand the economic events in the history, is a widespreadly used method. However, the difference of this study is the reading of the work from folk literature in itself. In the study, Weber's and Sombart's views are used theoretically and content analysis is used as a research method. With the study, the economic mentality hinted by Manas Epic Poem is determined, the economic and social life in the Epic Poem is explained and the hero of the Epic Poem, Manas Han's views about ownership are illuminated. It is thought that the study is original, considering the fact that economic reading of the Epic Poem has been realized for the first time.

Key Words: Manas Han, Old Turks, Kyrgyz society, primitive society, capitalism, class.

Giriş

Çalışmada Manas Destanı iktisadi açıdan ele alınacaktır. Aslında iktisat tarihi yazınında halk edebiyatı eserlerinin geçmişteki iktisadi olayları anlamak ve anlamlandırmak amacıyla kullanılması yaygın bir yöntemdir. Fakat bu çalışmanın farkı, bir halk edebiyatı eserinin kendisinin iktisadi olarak okunacak olmasıdır. Bu itibarla, çalışmanın Türk iktisat tarihi yazınında ilk olma özelliği taşıdığını söylemek mümkündür. Çalışmanın özgünlüğü de bu ilk olma özelliğindedir.

* Yrd.Doç.Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: direncakmak@hitit.edu.tr

görsel

Akademik
Bakış

171

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

Çalışmada, Weber ile Sombart'ın modern ve modern öncesi toplum arasındaki farklar ve kapitalist üretim tarzının evrimi üzerine görüşleriyle paralellik arz eden kuramsal yaklaşımla inceleme yapılacak; inceleme, Weber ve Sombart'ta ortak olan bakış açısına, yani *insanların iktisadi faaliyetleri yürütürken basit ihtiyaçları karşılamak veya kar etmek yönelimlerinden birisini seçmeleri, toplumda durağan veya dinamik bir yaşamın egemen olması, toplumda dayanışmacılık veya bireyciliğin benimsenmiş olması*' gibi ikilikler üzerinden değerlendirme yapmak suretiyle, insanların yaşadıkları toplumun modern veya modern öncesi toplum, kapitalist veya kapitalizm öncesi toplum olduğunu tespit etmenin mümkün olduğu şeklindeki yaklaşıma dayanacaktır. Bu noktada, zıtlıklar üzerinden yükselen bir yaklaşımın çalışmada kuramsal anahtar olarak benimsenmesinin, çalışmanın tespitlerini indirgemecilik tehlikesine açık hale getireceği ihtimaline dayanarak, Weber ve Sombart'ın görüşlerinin kılavuzluğundan istifade etmenin doğru olmayacağı iddia edilebilir. Ancak, Manas Destanı'nın ilk kez bu çalışmayla iktisadi okuması yapılacak olduğundan, indirgemecilik tehlikesine rağmen, zıtlıklar üzerinden Destan'ın iktisadi portresinin çizilmesinin zorunlu ve gerekli olduğu düşünülmektedir.

Bilindiği üzere, milletlerin destan dönemleri ortak mitlerin olduğu dönemlerdir. Destanı oluşturan mitler, insanüstü kuvvetlere ve bunların ortaya koyduğu insanüstü olaylara inanışın şiirsel anlatımıdır. Her ne kadar destan, metafiziksel özellikler taşısa da, topluluğun tarihini anlamakta önemli bir yere sahiptir. Destanda kullanılan benzetmeler abartılı bulunabilir, ancak bu, destanın bilinmeyen dönemleri anlatma özelliğinin değerini azaltmaz. Destan, topluluğa millet duygusu verir ve topluluk üyeleri arasında bağ tesis eder. Ortak ata ve ortak köken duygusu veren destanlarda paylaşılan anılar, toplulukların siyasi, iktisadi ve toplumsal yapılarını belirleyici temel unsurları ortaya koyar ve özellikle de toplulukların birlik ve bütünlük öğelerini öne çıkarır. Destanlarda, topluluğun nerede doğduğu ve nerelere göç ettiği, topluluğun atasının kim/kimler olduğu, topluluğun özgürlüğüne nasıl ve kim/kimler önderliğinde kavuştuğu, topluluğun kahramanlarının cesaretlerinin ölçüsünün ne/neler olduğu, topluluğun düşmanlarının kim/kimlerden olduğu ve hangi yöntemlerle düşmanların yenilgiye uğratıldığı anlatılır. Böylece topluluğun büyüklük ve farklılığına vurgu yapılır. Çalışmanın konusu olan Manas Destanı da, Türk boylarından biri olan Kırgızlara¹ ait olan ve Kırgızların büyüklük ve farklılığına vurgu yapan milli destandır.

Dünya edebiyatının sayılı şaheserlerinden sayılan Manas Destanı, adını, Destan'daki kahramanın adından, yani *'Manas'*tan almıştır. Destan, 10.

¹ Kırgızların Türk boyu olduğuna dair tespit için bkz. Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.119. Bozkurt Güvenç'in söz konusu eserinden, bugün bilinmekte olan Türk boylarının ana ve kök boylar olduğunu, bu boylar içinde yer almış olan oymakların sayısının bilinmediğini ve çok sayıda oymak olması hasebiyle, oymak sayısını tespit etmenin güç olduğunu öğrenmek mümkündür.

yüzyılda oluşmaya başlamış, oluşumu 11. yüzyıla kadar sürmüştür. Destan'ın oluştuğu dönem, Batı Avrupa'da ortaçağın yaşandığı, yani feodal üretim tarzının hakim olduğu çağa denk gelmektedir. Yaklaşık 400.000 mısradan oluşan Destan, Orta Asya'da Türkistan'ın Yedisu Bölgesi'nde doğmuştur. Destan, Kırgızların hem İslam'ı kabulü öncesi, hem de sonrasındaki hatıralarını içermektedir. Destanı dünyaya ilk tanıtan isim (1861 yılında) bir Kırgız olan *Veli-hanoğlu Çokan Töre*'dir. Destan'ın ilk derlemesi 1869 yılında Türkolog *W. Radloff* tarafından yapılmıştır. 19. yüzyılda yapılan bu ilk derlemenin bugün mevcut olan derlemeden daha kısa olduğu bilinmektedir. Manas Destanı çok uzun bir destandır. Hatırlanacağı üzere, Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından 1995 yılı '*Manas'ın 1000. yılını kutlama yılı*' olarak ilan edildiğinde, dünyadaki pek çok ülkede bilimsel toplantılar düzenlenmiş ve bu toplantılarda Destan'ın uzunluğu bilim insanları arasında tartışmalara neden olmuştur. Nitekim bazı Manasçıların (Destanı anlatana Manasçı denilmektedir) Destan'ı aylarca anlattıkları bilinmektedir.

Örneğin Doğu Türkistan Kırgızlarından olan, bugün Çin'de yaşamını sürdüren ve '*Yaşayan Homeros*' olarak bilinen '*Yusuf Mamay*' isimli Manasçı, 300.000 mısralık metni, 1940 yılında yedi gün üst üste ezbere anlatmıştır. 1984-1995 yılları arasında, Yusuf Mamay'ın seslendirmiş olduğu Destan kayıt altına alınmış ve ortaya her biri yaklaşık 500 sayfa olan 18 ciltlik eser çıkmıştır. Ancak bu eser Kırgızca'dan Türkçe'ye henüz tam tercüme edilmemiştir. Bugün Türkiye'de Manas Destanı adıyla basılan eserler söz konusu eserin özeti mahiyetindeki eserlerdir. Bu çalışmaya esas teşkil edecek olan '*Manas Destanı*' isimli eser de, özet mahiyetindeki, Manas Han'ın çocukluk, gençlik ve olgunluk yıllarını anlatan eserlerden bir tanesidir². Ancak söz konusu eserin özet mahiyetindeki diğer eserler arasından kaynak olarak seçilmesinin nedeni, eserin *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi* yayını olması, tanınmış Kırgız edebiyatçılarından *Keneş Yusupov* tarafından nesirleştirilmiş ve değerli iki bilim insanı *Prof. Dr. Fikret Türkmen* ile *Prof. Dr. Alimcan İna-yet* tarafından Türkçe'ye aktarılmış olmasıdır. Bu noktada, çalışmada, Manas Destanı'nın özeti üzerinden bir inceleme yapmanın çalışmanın güvenilirliğine gölge düşüreceği iddiasında bulunulabilir. Böyle bir muhtemel iddiadaki haklılık payı inkar edilecek değildir. Ancak, belirtmek gerekir ki, Kırgız tarihi üzerine çapraz okuma yapmak suretiyle; özellikle de, Türk dünyası halk edebiyatları alanında uzman, değerli bilim insanı *Prof. Dr. Naciye Yıldız*'ın '*Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*³' isimli eserinin söz konusu çapraz okumada istifade edilecek başlıca kaynak olmasının, bu sorunun

² *Manas Destanı*, (nes.) Keneş Yusupov, (çev.) Fikret Türkmen ve Alimcan İna-yet, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1995.

³ Naciye Yıldız, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

görsel

Akademik
Bakış

173

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

aşılmasına yardım edeceği düşünülmektedir. Öte yandan, her ne kadar, çapraz okumalarla, bu çalışmanın güvenilirliği büyük oranda sağlanabilecek olsa da, bu durumun, destanın tam metninin Kırgızca'dan Türkçe'ye aktarılması ihtiyacının şiddetini azaltmayacağına dikkat çekmek gerekir. Hatta öyle ki, bu çalışmanın, Manas Destanı'nın tam metninin (18 ciltlik eserin) Kırgızca'dan Türkçe'ye aktarılması ihtiyacına işaret etmesi bakımından, önemli bir görevi de ifa edeceğini söylemek yanlış olmaz.

Çalışmanın üç bölümden oluşması planlanmaktadır. Birinci bölümde Destan'ın imlediği iktisadi zihniyet tespit edilecek, ikinci bölümde Destan'daki iktisadi ve toplumsal hayat anlatılacak ve üçüncü bölümde Destan'ın kahramanı Manas Han'ın mülkiyet ilişkilerine bakışı değerlendirilecektir. Çalışmada araştırma yöntemi olarak içerik çözümleme yöntemi kullanılacaktır. Çalışmanın iktisat tarihi inceleme alanını genişletmek suretiyle, iktisat tarihi yazısına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Destan'ın İmlediği İktisadi Zihniyet

İktisadi zihniyetin belirlenmesinde *'madde, çevre, zaman'* olmak üzere üç ölçütü kullanmak işlevseldir⁴. Başka bir deyişle, bir toplumda insanların maddeye karşı takındığı tavır, çevreyle olan ilişkisi ve zaman algısı o toplumun iktisadi zihniyetini ortaya koyar. Bu bağlamda, öncelikle bu ölçütler ile kastedilenin ne/neler olduğuna yer vermek, daha sonra da, Manas Destanı'nın imlediği iktisadi zihniyetin belirlenmesine geçmek uygun olur.

İnsanın maddeye karşı takındığı tavır kapitalist üretim tarzının egemen olduğu ve olmadığı toplumlarda birbirinden farklılık arz eder. Şöyle ki, kapitalist üretim tarzının egemen olmadığı, bir diğer ifadeyle kapitalizm öncesi bir toplumda, mallar sayı ve fiyatlarıyla dikkate alınmaz, yani mallar, değişim değerleriyle değil kullanım değerleriyle vardır⁵. Böyle bir toplumda, insanlar, acil ihtiyaçlarını temin ettikten sonra çalışmayı gereksiz görürler. İnsanlar kimseye muhtaç olmamak için çalışırlar ve kendileri ile yakınlarını geçindirmeye yetecek kadar iktisadi faaliyette bulunurlar, yani mala sahip olma is-

Qos

⁴ Bu üç ölçüt, Sabri Ülgener tarafından iktisat ahlakının tespiti için kullanılmıştır. Bkz. Sabri Ülgener, *Din ve Zihniyet*, Der Yayınları, İstanbul 1981, s.31. Ancak Ülgener'in iktisat ahlakının tespiti için kullandığı bu üç ölçütün iktisat zihniyetinin belirlenmesinde açıklayıcı olduğu düşünülmekte ve çalışmada kullanılmaktadır.

⁵ Sombart'ın bu durumu betimlemek üzere kullandığı şu iki cümle çok çarpıcıdır. Birincisi *'İki kutu eldiven var fakat kaç tane olduğunu bilmiyorum'*, ikincisi *'Birinin benden alacağı var ama kim olduğunu hatırlamıyorum'*. Bkz. Werner Sombart, *Kapitalizm Öncesi İktisadi Görüş*, (çev. der.) Mustafa Özel, *Kapitalizm ve Din*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 41. Bu iki cümle, Sombart tarafından ortaçağ insanını anlatmak üzere kullanılmıştır. Ancak bu iki cümlenin ortaçağ öncesi dönem için (örneğin eskiçağ için) kullanılmış olması da şaşırtıcı olmazdı. Nitekim gelişmişlik bakımından, ilkçağ ve ortaçağ arasındaki fark, ortaçağ ve yeniçağ arasındaki farka nazaran oldukça küçük kalmaktadır. Kapitalizmin olgunluğa eriştiği ve modern toplumların oluştuğu yakınçağ ise, gelişmişlik bakımından, kuşkusuz ki, kendinden önceki tüm çağlardan açık ara farklıdır.

teği sınırlıdır. İnsanlar karlılık hesapları yapmazlar. Çünkü sahip olunan mal, sahibinin adeta organik bir parçası gibi algılanır. Örneğin, sahip olunan bir at, para edecek bir varlık olarak görülmez, hatta ailenin bir üyesi sayılır. Toprak için de durum aynıdır; toprak, yıllık verimi hesap edilen bir arazi parçası değil, aile ocağı olarak görülür. İşte böyle bir toplumda, insanların maddeye olan ilgileri ya az, ya da hiç yoktur. İnsanların maddeye olan ilgilerinin az olması, malın bir statü sembolü olarak görülmesi hallerine rastlanılmasına engel teşkil etmez. Son tahlilde, malın çokluğunun bir övünme vasıtası olarak görülmesi halleri hariç olmak üzere, kapitalizm öncesi toplumlarda, insanların maddeye karşı kayıtsız tavır takındıklarını söylemek mümkündür.

İnsanın çevreyle olan ilişkisi, kapitalist üretim tarzının egemen olduğu ve olmadığı toplumlarda birbirinden farklılık arz eder. Şöyle ki, kapitalizm öncesi bir toplumda, insanlar dar bir çevre içinde yaşamlarını sürdürürler, yani toplumsal örgütlenme dışı kapalıdır. Kuşkusuz, bunda ulaşım ve iletişim araçlarının ilköllüğü de etkilidir. Bu toplumlarda insanlar mesleki olarak uzmanlaşmamış olduklarından ve iktisadi yaşamda işbölümü egemen olduğundan karmaşık iktisadi ilişkilere rastlanmaz, yani iktisadi örgütlenme dışı kapalıdır. İktisadi faaliyetler nesnel kurallara göre yürütülmez, aksine öznellik egemendir. İnsanların gelir seviyeleri arasında büyük farklılığa rastlanmaz. Toplumdaki gelir denkliği insanlar arasında benzerlikleri çoklaştırdığından, kapitalizm öncesi toplumlarda kaynaşma ve birlik doğal olarak belirir, dolayısıyla insanlar yakın çevreyle derin ve köklü ilişkiler kurarlar. Uzak çevre ise, bilinmezliğinden dolayı korkutucu bulunur. Son tahlilde, kapitalizm öncesi toplumlarda, yakın çevre-uzak çevre ayırımının keskin olduğunu ve dar çevrede yaşamı idame ettirmenin makbul sayıldığını söylemek mümkündür.

İnsanın zaman algısı da, kapitalist üretim tarzının egemen olduğu ve olmadığı toplumlarda birbirinden farklılık arz eder. Şöyle ki, kapitalizm öncesi toplumlarda, insanlar geçen zamana hakkını vermek şeklinde bir algıya sahip değildirlirler. İnsanlar iktisadi faaliyetlerde bulunurlarken yarının muhtemel getirisini mevcut günde muhasebe etmezler, kaldı ki, 'yarın' sözcüğü ertesi gün anlamından daha ziyade 'ileride bir gün' anlamında kullanılır, bir diğer deyişle, zamana karşı kayıtsızlık egemendir. İleriye dönük yatırım hesabı içinde olmak, zamanı verimli kullanmak, iktisadi faaliyetin mevcut günden sonraki güne sarkmaması gibi kaygılara rastlanmaz. Kuşkusuz, bunda teknik imkanların ilköllüğü de etkilidir. Nitekim acil ihtiyaçların karşılanması ötesinde bir gayreti gerektirecek bir toplumsal yapıdan, diğer bir ifadeyle, ihtiyaçların çeşitlilik arz ettiği bir yaşamdan bahsedilemez. Son tahlilde, kapitalizm öncesi toplumlarda, zamanın dilimlere ayrılması ve iktisadi faaliyetlerin zaman dilimlerine göre yürütülmesi ne gerekli görülür, ne de anlamlı bulunur.

Manas Destanı 'madde, çevre, zaman' ölçütleri ışığında incelendiğinde, Kırgızların maddeye karşı kayıtsız bir yaşam sürdürdükleri, kapalı bir iktisadi örgütlenmenin mevcut olduğu ve Kırgız toplumunda zamana karşı kayıtsızlı-

gazi

Akademik
Bakış

175

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

ğın egemen olduğu çıkarımlarını yapmak mümkündür. Dikkat çekmek gerekir ki, bu üç ölçüt, iktisat zihniyetini inşa eden coğrafya, iklim, nüfus gibi faktörlerin her birinin etkisini ve karşılıklı etkileşimini kestirmekte işlevsel olmakla birlikte⁶, iktisat zihniyeti hakkında mutlak ve kesin bilgi edinmeye imkan vermemektedir. İktisadi zihniyetin oluşumunun tamamlanmasının uzun bir oluş sürecini gerektirdiği ve geniş ölçüde geçmişten devralınan değerler üzerinde temellendiği hatırlandığında, tespitlerin genellemeçilik tuzağına düşme tehlikesi içereceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır⁷. Bu kayıtle, Destan'ın imlediği düşünülen iktisadi zihniyete ilişkin şu beş tespiti yapmak mümkündür:

Birincisi, Kırgızlar yaşadıkları coğrafyada görel olarak refah içinde hayatlarını sürdürmüş olmalarından dolayı maddeye karşı kayıtsız kalmışlardır⁸. Bilindiği üzere, birim meta için çok yüksek enerji sarf etmiş olmak, metaya o miktarda değer yükler ve birim meta elden çıkartılırken aynı ölçüde hesaplı davranılır. Oysaki Kırgızlar, savaş ve kuraklık gibi arızı bazı dış faktörler hariç olmak üzere, görel bolluk içinde yaşamışlar, zaruri tüketim miktarını aşan bu bolluk durumu, Kırgızların ilave iktisadi arayışlara girmelerini uyaracak güdülerin doğmasına neden olmamış ve onlarda mal biriktirme alışkanlığının oluşmasını engellemiştir⁹.

İkincisi, Kırgızların maddeye karşı kayıtsız tavır takınmış olmaları, yürüttükleri iktisadi faaliyetlerin zaman ve mekan sınırlarını daraltmıştır. İktisadi faaliyet, sadece acil ihtiyaçları karşılayacak kadar bir zamanla sınırlı tutulmuş ve coğrafya olarak yakın çevreyi aşmamıştır. Acil ihtiyaçları karşılamanın ötesindeki mala sahip olmak isteyenlerin ahlaken zayıflık içinde oldukları düşünülmüş ve bu gibi kimseler aşağılanmışlardır. Tüccarlık meşru kazanç sayılmakla birlikte, düşüklük olarak görülmüştür¹⁰. Bununla beraber, toplumda bir kişinin kendi kabiliyetine uygun bir zanaat seçip onda olgunlaşması teş-

görsel

⁶ Weber, coğrafya, iklim, nüfus gibi faktörlerin iktisat zihniyeti üzerindeki etkisini kabul etmiş, ancak bu faktörlerin etkilerini tek tek tespit etmenin zor olduğunu söylemiştir. Bkz. Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, (çev.) Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.228.

⁷ Sombart, bir toplumda hiçbir zaman tek bir zihniyetin var olmayacağını, yan yana birden fazla ve farklı zihniyetlerin mevcut olabileceğini söylemiş, ancak bu zihniyetlerden bir tanesinin diğerlerine göre daha baskın olabileceğini belirtmiştir. Bkz. Werner Sombart, *Der Moderne Kapitalismus*, Einband I, Dunker und Humblot, Berlin 1969, Seite 24.

⁸ Aydın Taneri, Eski Türklerde, zaruri tüketim miktarını aşan bolluk durumunun süreklilik arz etmiş olduğunu söylemektedir. Bkz. Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 157.

⁹ Destan'da geçen '*Benim malım yoktur. Dünyaya doymuş insanım. Göğün altındaki dünya benimdir.*' şeklindeki cümle Kırgız toplumunda mal biriktirmenin önemsizliğini göstermektedir. *Manas Destanı*, 1995, s.10.

¹⁰ Fikir vermesi açısından hatırlatmak gerekir ki, Batı Avrupa ortaçağında, ticaret, ruhun güvenliği bakımından tehlikeli bulunmuştur. Ticaret bir çeşit gasp olarak görülmüştür. Kar peşinde koşmak açgözlülük sayılmıştır. Bkz. Henri Pirenne, *Orta Çağ Kentleri*, (çev.) Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s.97.

vik görmüştür. Öte yandan, kişinin bir zanaattan diğerine geçişi makbul sayılmamıştır. Uсталık yüceltilmiş, kişinin bir zanaatta olgunlaşması, asla kendi bireysel kurtuluşunu sağlamak için değil, aksine toplumsal sorumluluğunun gereği olarak kabul edilmiştir. Eşyanın değeri onun sayısal bolluğunda değil kalitesinin mükemmelliğinde aranmış, eşyanın değişim değeri değil kullanım değeri ölçü alınmıştır.

Üçüncüsü, toplumsal yaşam, iktisat dışı değerlere göre biçimlenmiştir. Bir diğer deyişle, günlük yaşamın her çeşit faaliyeti iktisadi düşüncenin gerekleri dışında düzenlenmiştir. Mal artışının maneviyatı azaltacağına ve az mala sahip olmak ile maneviyatın yüksekliği arasında sıkı ilişki olduğuna inanılmıştır. Malın kazanılması ve harcanması sadece yöneticiler nezdinde statü göstergesi olarak anlamlı görülmüş, kimi yöneticiler tarafından siyasi ün ve şöhret kazanmak için gösterişçi tüketim yapılmış, ancak toplum yaşamında ne malın ne de çalışmanın kendinden menkul bir değeri olmamıştır.

Dördüncüsü, Kırgızlarda dayanışmacılık egemen dünya görüşü olarak kendini göstermiştir. İhtiyaç fazlası mal, toplumun huzuru için bir tehdit olarak algılanmıştır. Mal biriktirme hoş karşılanmamış, toplumun zararına sayılmış ve kınanmıştır. En üst yöneticiden aşağıya doğru malın toplumun iyiliği için harcanması esas kabul edilmiştir. Malın kendisinden üstün bir amaç hizmet etmesinin dışında kendinden değeri bulunmadığına inanılmıştır. Bunların sonucu olarak, toplumda bireycilik gelişmemiş, diğer gamlık belirleyici olmuştur.

Beşincisi, yöneticilik bir kazanç kapısı olarak hiçbir zaman görülmemiştir. Yöneticilerin, birikmiş mallarını yağmalatmak üzere şölenler düzenlemeleri yaygın bir gelenek olarak kabul görmüştür. Şölen, tüm eski Türk boylarında olduğu gibi, Kırgızlarda da, ziyafet verilen diğer yöneticilere bir meydan okuma geleneği olarak, yani siyasi amaçlar için kullanılan bir araç olarak kendini göstermiştir. Dolayısıyla, en üstün ziyafeti veren ve en çok mal yağmalatanın en şerefli sayıldığı şölen geleneğinin, Kırgızlarda özel mülkiyetin kurumsallaşmasını geciktirmiş olan etkenlerden biri olduğunu söylemek mümkündür¹¹.

Destan'ın imlediği iddia edilen iktisadi zihniyete ilişkin bu tespitlere ilave olarak şunları da kaydetmek yanlış olmaz¹². Kırgızlarda, ölçsüz bir kaza

¹¹ Destan'da geçen *'Topladığını, biriktirdiğini tamamıyla harcadı. Sayısız atlarından dokuz kara kısarak, tulumluk 6 malı ile doksan kara koyun, ak baş dişi deve, 7 inek kesti.'* şeklindeki ifadeyi bu çıkarıma delil olarak göstermek mümkündür. *Manas Destanı*, 1995, s. 14.

¹² İbn-i Haldun, kimi toplumların diğerlerine göre daha canlı ve iktisadi bakımdan daha aktif olmalarının nedeninin, sadece insanların zihniyetlerinde aranmaması gerektiğini, o toplumlara bu duruma iten iktisadi ve toplumsal şartların da hesaba katılması gerektiğini belirtmiştir. Erol Kozak, *İbn-i Haldun'a Göre İnsan-Toplum-İktisat*, Pınar Yayınları, İstanbul 1984, s.152.

görsel

Akademik
Bakış

177

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

ve kader anlayışı olduğu tespit edilebilir¹³. Bu anlayışın ise, yani insanın iradesini tamamen unutup ilahi takdire veya doğaya boyun eğişi, çok üretmenin değerini görelî olarak azaltmıştır. Kırgızlarda, her şeyin kararlı bir düzen içine oturtulduğu ilişkilerin alışılmış seyrinin değiştirilmesine karşı, bir korkunun var olduğu da göze çarpmaktadır. Bilindiği üzere, Kırgızlara dair tespit edilen bu iki nitelik, geleneksel ve durağan toplumların, bir diğer ifadeyle, modern kapitalizm öncesi toplumların tipik özelliklerindedir. Son tahlilde, Kırgızların sahip olduğu iktisadi zihniyetin, Weberyen anlamda, 'amaca ras-yonel araçlarla ulaşma, zaman bilincine sahip olma, hayatın her anının sınırları belli faaliyetler için ayrılmış olması, planlı ve gösterişsiz tüketim, tasarruf etme'¹⁴ gibi kapitalist zihniyetin oluşumu için gerekli sayılan asgari özellikleri taşımadığını tespit etmek mümkündür.

Destan'da İktisadi ve Toplumsal Hayat

Destan'ın geçtiği coğrafyanın çetin olduğu bilinmektedir. Bölgenin yüksekliği ortalama 3000 metre civarında seyretmektedir. Yağış çok azdır, yağış miktarı 100 milimetreye kadar düşmektedir. Kışın soğuk şiddetlidir, kış mevsiminde hava sıcaklığı 0 santigrat derecenin üstüne çıkmamaktadır. Fırtınalar görül-mektedir. Göllerin donması doğal sayılan bir durumdur. Yaz mevsiminde ise, hava sıcaklığı, ani ve çok artabilmektedir. Bitki örtüsü, yüksek yerlerde çam, la-din ve köknar ormanlarıdır. Dağ eteklerinde çayırlar mevcuttur. Çukur yerlerde ağaçlıklı otlaklar görülür, yer yer zayıf çalılıklara rastlanır. Zayıf çalılıklar ise, yerlerini, yer yer çöle bırakmaktadır¹⁵. Bu bağlamda, böyle bir iklim ve bitki ör-tüsünün Kırgızlara iktisadi faaliyet olarak hayvancılıktan başka bir seçenek ta-nınmamış olduğunu söylemek doğru olur. Aslında çetin coğrafi koşulların, Kırgızlar için hayatta kalmayı güçleştirmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu-nunla beraber, koşulların hayvancılık için oldukça elverişli olduğu tespitini yapmak gerekir. Nitekim hayvan sürüleri yazın yükseğe, yani yaylaya çıkartılabilmektedir, kışın ise, havanın daha yumuşak olduğu topraklara indirilebilmektedir. Kuşkusuz, hayvancılığın kolay bir iktisadi uğraş olduğu iddia edilecek de-ğildir. Öte yandan, Kırgızların, daha geniş bir ifadeyle, eski Türklerin 'güçlülük-leriyle' tanınan bir halk olduğu da bir gerçektir. Bu itibarla, hayvancılığın Kırgızlara müreffeh bir yaşam olanağı sunmuş olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Manas Destanı incelendiğinde, Destan'ın geçtiği dönemde özel mülki-yetin olduğu ancak bunun ortak mülkiyet biçiminde var olduğu anlaşıl-mak-

¹³ Destanda geçen 'Çakıp Bay, hanımları avludaki büyükleri ve yakınlarıyla danışarak gece gördüğü rüyayı için layıkıyla büyük bir ziyafet vermeye hazırlandı.' şeklindeki ifade Kırgız toplumunun rüyaların yol göstericiliğinden istifade ettiğini ve toplumda akılcılıktan uzak ruhani bir yaklaşımın hakim olduğunun delillerindedir. *Manas Destanı*, 1995, s. 13.

¹⁴ Ayrıntılar için bkz. Max Weber, *Economy and Society*, University of Press, London 1978.

¹⁵ Eski Türklerin yaşadığı coğrafya ve iklim koşullarına ilişkin ayrıntılar için bkz. Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (çev.) Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 118.

tadır. Hayvancılıkla uğraşan Kırgızlarda, hayvanlar üzerinde bireysel mülkiyet mevcut değildir. Hayvanlar her ailenin ortak malıdır ve aile üyelerinin tamamı, hem hayvanların hem de hayvanlardan elde edilen yoğurt, peynir gibi hayvansal gıdaların tümü üzerinde hak sahibidirler. Otlaklar ve av alanları ise kimsenin mülkiyetinde değildir, herkesin serbestçe kullanımına açıktır. Destan'ın geçtiği dönemde, çok sınırlı olarak gezici tarımla uğraşıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu uğraşın sadece temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik olduğunu ve bu uğraş dolayısıyla artık ürün oluşmadığını belirtmek gerekir. Nitekim ekilen tek ürün buğdaydır ve buğday ekme yapımında kullanılmaktadır. Bu bağlamda, buğdayın ekildiği arazinin kimsenin mülkiyetinde olmadığı, elde edilen ürünün topluluğun tümüne ait olduğu ve bölüşümün, buğdayın öğütülüp un haline getirilmesinden sonra, yani ekme yapımından önce, topluluktaki aile sayısına göre, ailelerin nüfusu gözetilmek suretiyle, eşit şekilde yapıldığının altını çizmek gerekir.

Destan'ın geçtiği dönemde, Kırgızların maden işlemeciliğiyle uğraştıkları, özellikle de demiri dövüp at koşum malzemeleri ve kap kacak yaptıkları anlaşılmaktadır. Ancak yapılan madeni araç ve gereçlerin değişim için değil, topluluğun ihtiyacını karşılamaya yönelik yapıldığına dikkat çekmek gerekir. Kırgızlar, araç ve gereç yapımında kullanılmadığından olsa gerek, gümüş ve altına itibar etmemişler, ancak çadır içi ve dışı süslemelerde, özellikle de yöneticilerinin çadırlarının süslenmesinde, seyrek de olsa bu iki madeni kullanmışlardır. İlginç olan, çadır içi süslemelerde, değerli madenlerin kullanımından daha ziyade, halı ve kilim kullanımının makbul sayılmış olmasıdır. Bunun nedenini, göçebe bir toplum olarak Kırgızların çadırdaki maden süslemesi kullanmanın özellikle göç esnasında hızlı hareket etmeyi ve çabuk toplanmayı zorlaştırdığını ve kuşkusuz ki, özellikle ağır kış koşullarında çadır tanzimlerinde halı ve kilim kullanımının soğuğa karşı işlevsel olduğunu düşünmelerinde aramak doğru olur. Maden işlemeciliği, avlanma ve savaş araç ve gereçleri ile kap, kacak yapımı bakımından önem arz ettiği için, Kırgız toplumunda maden ustaları saygın kişilerden sayılmışlardır. Maden ustalarının artık ürün oluşturacak miktarda araç ve gereç yapmadıkları bilinmektedir. Benzeri bir durum, keçe dokumacılığı için de geçerlidir. Keçe dokumacıları da, çadırlar için gerekli olan miktarda keçe dokumuşlar, değişim için keçe dokumamışlardır. Destan'dan anlaşıldığı üzere, maden işlemeciliği erkek uğraşı olarak sayılırken, keçe dokumacılığı kadın uğraşı olarak kabul edilmiş; daha ötesi, birincisi bir meslek olarak görülmüş, ikincisi ise meslek olarak görülmemiştir. Bu bağlamda, kadınların boş vakit uğraşı olarak dokudukları halı ve kilimler ile ördükleri giysilerin de sadece ihtiyacı giderecek miktarda olduğunu hatırlatmak gerekir.

Destan'da bazı olaylar 'On iki Hayvanlı Türk Takvimi'ne göre tarihlendirilmiştir. Bilindiği üzere, bu takvime göre, bir gün 12 bölüme ayrılmış, her bölüme 'çağ' denilmiştir. Bir çağ 2 saat olduğundan, gün 24 saat olarak düzenlen-

görsel

Akademik
Bakış

179

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

miştir. Her bir çağda ise 8 *keh* ' olduğu kabul edilmiştir. Buna göre, bir keh 15 dakikadır. Yıl 12 aydır ve her bir yıla bir hayvan adı verilmiştir. Yılbaşı olarak, gece ve gündüz eşitliğinin yaşandığı 21 Mart (*Nevruz Günü*) kutlanmıřtır¹⁶. Belirtmek gerekir ki, Kırgızlar bu takvimi kullanmış olmakla birlikte, zamanı ölçmek için daha çok, geyik bgurtusu, kuuk hayvanların doğması, bir göçmen kuşun geri dönmesi, otların yeşemesi, fırtınalar gibi doğa olaylarını gözlemlemeyi tercih etmiřlerdir¹⁷. Onların bu tercihini, yürüttükleri iktisadi faaliyetler olan hayvancılık ve gezici tarımın, günlük-aylık-yıllık zamanın hassas ölçü- mü gerektirmemesine bağlamak doğru olur. Örneğin, gezici tarım bağlamında, şu tespiti yapmak mümkündür. Buğday bakım istemeyen bir üründür. Ayrıca Kırgızlar sadece ekmek ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda buğday ekimi yapmışlardır. Zamanın dilimlere ayrılması ve bu dilimlere riayet edilmesini gerektirecek bir tarım faaliyetiyle, yani yerleşik ve düzenli tarımla uğraşılmadığından, Kırgızlarda takvim kullanımına çok fazla ihtiyaç olmamıştır.

Destan'dan anlaşıldığına göre, Kırgızlar, yazlıklar ve kışlaklar arasında göç ederken, yani mevsimsel yolculuklarında, iki horgulu deve ve atı binen hayvan olarak kullanmışlardır. Besledikleri hayvanlar arasında, iki horgulu deve ve atın dışında sığır, koyun ve keçi bulunmaktadır. Ancak bu hayvanlardan, at, diğerlerine nazaran daha değerli ve önemli bir yer tutmuştur. Göçebe yaşamın ve buna bağlı olarak özellikle at yetiştiriciliğinin Kırgızları özgür ruhlu kılmış olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan, boyile bir yaşamın, yerleşik tarımla ve ticaretle uğraşmayı olanaksız kıldığı tespitini de yapmak gerekir. Nitekim yerleşik kavimlerin büyük hayvan sürüleri beslemeye yetecek otlağı olmazken, Kırgızlar göçebelikten gelen üstünlükleriyle otlak bulmakta güçlük ekmemişler ve büyük hayvan sürülerine sahip olmuşlardır. Kuşkusuz, savaşlar, salgın hayvan hastalıkları ve kuraklıklar, hayvan sayısında zaman zaman geçici duşuşlere neden olmuş, ancak Kırgızlar göç ederek bu gibi sorunların üzerinden gelmişler ve büyük hayvan sürülerine sahip olmayı sürdürmüşlerdir.

Destan'dan yapılabilecek çıkarıma göre, Destan'ın geçtiği dönemde, normal zamanda, Kırgızlarda, aile başına 60 büyükbaş (deve, at, sığır) ve kuukbaş (koyun, keçi) hayvan düşmektedir. Refah döneminde aile başına 300 hayvan düşerken, yokluk döneminde aile başına 10 hayvan duřmektedir¹⁸. Destan'da, büyükbaş ve kuukbaş hayvanların sayısına ayrı ayrı tam olarak

¹⁶ Takvim hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Kara, 'Asya Toplumlarında Ortak Bir Kültür Öğesi: On İki Hayvanlı Takvim', *Asya Felsefe Birliği II. Uluslararası Konferansı Bildiriler Kitabı*, Dae-Dong Felsefe Birliği, Busan 2006, s. 331-341.

¹⁷ Destan'ın geçtiği dönemdeki Kırgız toplumunun zaman algısını şu sözler en iyi şekilde göstermektedir: *Kış oldu. Yaz geldi. Yer yeşerip, otlar bitti.* 'Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 100.

¹⁸ Destan'dan anlaşıldığı üzere, Kırgız kavminin nüfusu 11. yüzyılda 100 binin altındadır. Bu ıkarımı, 1897 sayılı Rus genel nüfus sayımı verileri desteklemektedir. 1897 yılında Kırgız nüfusu 250 bin olarak tespit edilmiştir.

rastlanmamış, Destan'ın pek çok yerinde hayvan sayısının yekun olarak verilmiş olduğu görülmüştür¹⁹. Ancak sahip olunan büyükbaş hayvanlar içinde at sayısının fazla olduğu tahmin edilmektedir²⁰. Büyükbaş hayvanlar içinde atların sayısının oranının ne kadar olduğunun anlaşılammış olduğunu belirtmek gerekir. Ancak fikir vermesi açısından, Kırgızların savaşa, yorgun olmayan bineklere sahip olmak için, kişi başı en az 2 ila 3 atı beraberlerinde götürdükleri bilgisini kaydetmek gerekir. Bu bilgiye dayanarak, Destan'ın geçtiği dönemde, muhtemel geçici düşüşler hariç olmak üzere, Kırgızların büyükbaş hayvanlar içinde en fazla ata sahip oldukları çıkarımını yapmak mümkündür. Savaşçı bir kavim olan Kırgızların yaptıkları seferlerin süresinin, hava şartlarının yanı sıra, atların güçten düşüp düşmemesi ile atlar için yeterli otun bulunup bulunmamasına göre değiştiğini ve her ne kadar at satışı makbul sayılmasa da savaş dışı dönemlerde at satışının görüldüğünü belirtmek gerekir. Bu bağlamda, barış dönemlerinde at satışları nedeniyle, at sürülerinin büyüklüğünde geçici azalmaların görülebilmüş olduğu tahmini yapılabilir. Destan'ın geçtiği dönemde Kırgız toplumun sahip olduğu hayvan sayısının azlığı veya çokluğu üzerinden bir akıl yürütme yapılabilmesi bakımından, 21. yüzyılda Kırgızistan'da kişi başına düşen hayvan sayısına burada yer verilmesi uygun olur. 2001 verilerine göre, Kırgızistan'da kişi başına 0.07 adet at düştüğü bilinmektedir. At dahil büyükbaş hayvanlar ile küçükbaş hayvanların toplamı üzerinden bir hesaplama yapıldığında ise, durum görece olarak iyi gözükmekte; nitekim 2001 verilerine göre, Kırgızistan'da kişi başına 0.9 adet hayvan, yani neredeyse 1 adet hayvan düşmektedir²¹. Şu halde, bir mukayese yapılırsa, Destan'ın geçtiği dönemde Kırgız toplumunun sahip olduğu hayvan sayısının, 21. yüzyıl Kırgız toplumuna oranla oldukça fazla olduğunu söylemek doğru olur.

Destan'dan anlaşıldığına göre, Destan'ın geçtiği yer ve zamanda, ticaret yollarından geçen mal miktarı ile kervan geçme sıklığı oldukça düşüktür. Şöyle ki, ortalama olarak bir kervanda en fazla 20 tüccar ve 10 binek hayvan bulunduğu ve bunların da elverişli hava şartlarının hakim olduğu mevsimlerde geçtiği anlaşılmaktadır. Buna karşın, seyrek görülmele birlikte, 1000 deve ve 2000 tüccar hatta daha fazla sayıdaki tüccardan oluşan kalabalık kervanla-

görsel

Akademik
Bakış

181

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

¹⁹ Örneğin, Manas Han'ın ailesinin Manas Han doğmadan önceki varlığına ilişkin '*Beş yüz beyaz deve ve hesapsız koyunları vardı.*' denilmektedir. *Manas Destanı*, 1995, s.9. Nitekim bu rakam, Destan'ın geçtiği zamanda refah dönemlerinde, Kırgız toplumunda aile başına 300 hayvan düştüğü şeklindeki iddiayı doğrulamaktadır.

²⁰ Örneğin Destan'ın bir yerinde şu ifadeye rastlanılmaktadır: '*...600 atın arasında küçük bir kısraak bulup kesti.*' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 131.

²¹ 2001 yılı verilerine göre, Kırgızistan'da nüfus 4.753.003'tür. Büyükbaş hayvan sayısı at hariç olmak üzere 947.000, at sayısı 332.800, küçükbaş hayvan (koyun ve keçi) 3.799.200 olarak verilmiştir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı toplam 5.079.000'tür. Ayrıntılar için bkz. Kırgızistan Millî İstatistik Komitesi, *10 Yıl İçinde Bağımsız Kırgızistan*, Bişkek 2001.

ra rastlandığı da anlaşılmaktadır. Malların yağma ve talan edilmesi ihtimalleri göz önünde bulundurulduğunda, Destan'ın geçtiği dönemde, kervan ticaretinin güvenliğinin sağlanmasının önemli bir sorun olduğu çıkarımını yapmak mümkündür²². Ayrıca, kervan tüccarlarının uzak coğrafyalardaki gelişmelerden haber vermek ve uzak coğrafyalardan haber taşımak suretiyle de kazanç sağladıkları bilinmektedir. Bu bağlamda, kervan tüccarları için, özellikle de mallarının yağma ve talan edilmesi durumunda, verdikleri istihbarat hizmetinin zararlarını tazmin edici bir gelir kaynağı olarak görülmüş olduğunu söylemek yanlış olmaz²³. Bu noktada, Kırgızların tüccarlardan edindikleri bilgi karşılığında, tüccarlara kimi zaman at, kimi zamansa deve ve sığır gibi yetiştirdikleri hayvanlardan, bazen de peynir, yoğurt gibi kendi yaptıkları hayvansal gıdalardan verdiklerini belirtmek gerekir. Kırgızlar, tüccarlardan sadece kürk, yün ve deri satın almışlar; baharat, porselen, değerli taş ve ipek kumaş gibi ürünlere itibar etmemişlerdir. Kendi ürettikleri hayvansal gıdaları, ihtiyaçları olan maddeleri satın alırken mal para olarak kullanmışlar; fakat yün eğilerek yapılan ip, dokunan kilim ve halıları, pek fazla mal para olarak kullanmamışlardır. Destan'dan, Kırgızlarda ölçü birimi olarak ayak, parmak, adım, kulaç gibi uzunluk ölçü birimleri ve kap, tulum, çanak gibi ağırlık ölçü birimleri kullanıldığı anlaşılmaktadır²⁴.

Destan'dan anlaşıldığı üzere, Kırgızların hayvancılık dışında bir diğer önemli gelir kaynağı savaşlardır²⁵. Kırgızlar güçlü bir kavim olmakla birlikte, savaşlardaki başarılarını, büyük oranda öne çıkarttıkları korkutucu görüntüye ve düşman nezdinde savaşmadan yarattıkları kaygıya borçludurlar. '*Düşmanı çok korkutup düşmanın az direnmesini sağlamayı*' bir savaş taktiği olarak etkili bir şekilde kullanmışlardır²⁶. Kuşkusuz ki, bu taktik, onların, düşmanların nezdinde '*vahşi ve öfkeli bir kavim*' görüntüsü vermelerine neden olmuştur²⁷. Bu noktada, Kırgızların Manas liderliğinde düzenli bir orduya kavuşmuş oldukla-

göz

Akademik
Bakış

182

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

²² Destan'da geçen Çin beylerinden Esen Han'ın '*Kırgız hanları kervanlarımızı yağma ettiler. Bugün öldürsen, ertesi gün tekrar kalkan böyle inatçı bir halk görmedim*' şeklindeki ifadesi kervan ticaretinin güvensizliğine dair çıkarıma delil olarak gösterilebilir. *Manas Destanı*, 1995, s. 15.

²³ Kervan ticareti yapanlar, dillerini bilmedikleri kavimlere mal satılabilmek için yanlarında tercüman bulundurmuşlardır. *Manas Destanı*, 1995, s. 43.

²⁴ Örneğin Destan'da şöyle denilmektedir: '*Berdike 6 kulaç keçeyi yere yayararak koydu.*' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 62. Destan'da bir başka yerde, '*...boyu üç kulaç...*' denilmektedir. Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 76.

²⁵ Manas şöyle demiştir: '*Ben hanlığınızı yağmadım diye hediye ettiğiniz kızı zorla zevceliğe almam, kendisi isterse kabul ederim.*' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 114. Belirtmek gerekir ki, savaşların önemli bir gelir kaynağı olmasının sebebi, mağlup olan kavmin mallarının yağmalanmasıdır.

²⁶ Destan'da, '*Malları çoğaltıp, 40 aile 70 aile oldu, ordu kurup hilal işaretli bayrağı dalgalandırdılar ve düşmanı ürküttüler.*' denilmektedir. Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s.8. Bu ibare, Kırgızlara atfedilen düşmanı korkutarak düşmanı yenmek şeklindeki taktiğin kullanılmış olduğunu doğrulamaktadır.

²⁷ Çinliler, Destan'ın geçtiği dönemdeki Kırgızlar için '*vahşiler*' demişlerdir. Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 117.

rını da belirtmek gerekir²⁸. Manas'ın kurmuş olduğu ordu, sürekli savaşa hazır bir ordu olmuştur. Savaş araçları arasında mızrak, ok ve kılıç bulunmaktadır. Savaşçılara (bahadır) savaş hizmeti karşılığında bir ödeme yapılmamakla birlikte, savaş ganimetleri her zaman eşit şekilde paylaşılmıştır. Sefere çıktığında, tam bir gün veya bazen iki gün süre ile aç kalındığı, ancak Kırgızların savaşırken azla yetinebildikleri bilinmektedir. Manas'ın ordusunun atsız savaşa gücünden yoksun olduğuna, ölümcül okların at üzerinde atılabildiğine de dikkat çekmek gerekir. Ayrıca, bu ordunun, kentleri kuşatmaya uygun tekniğe sahip olmadığı, yani göçebe bir kavmin silahlı gücü olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Destan'dan anlaşıldığı üzere, göçebe bir toplumun güvenliğinin sağlanması önemli bir sorundur. Dolayısıyla, Kırgızlar, gözetleme kulesi olan ve surlarla çevrili bir alanda yerleşik düzende yaşamadıklarından, düşman saldırılarına karşı her zaman uyanık olmak zorunda kalmışlar, bu ise, onları daima hızlı hareket etmeye hazır kılmıştır. Böyle bir yaşam biçimi, Kırgızları yükte hafif, kolay taşınabilir, çok işlevli araç ve gereçler kullanmaya zorlamış ve Kırgızların ihtiyaç fazlası araç ve gereçlere sahip olmalarına izin vermemiştir. İlginç olan ise, kazanılan bir savaş sonunda elde edilen ganimetlerin ihtiyaç fazlası olması durumunda, bu ganimetlerin Kırgızlar tarafından mağlup edilen kavmin halkı arasında paylaştırılması hadiselerine sıklıkla rastlanılmasıdır.

Destan'ın geçtiği dönemde, egemen aile biçiminin geniş aile olduğunu söylemek mümkündür. Bunun sebebini, hayvancılığın bir iktisadi faaliyet olarak geniş aileyi gerektirmesinde aramak yanlış olmaz. Destan'dan anlaşıldığına göre, aile içinde yaşa ve cinsiyete dayalı işbölümü mevcuttur. Yaşlılar, kadınlar ve çocuklar ile sağlıklı erkeklerin yapması gereken işler farklıdır. Yaşlılar maden işlemeciliğiyle uğraşırken²⁹, kadınlar dokumacılık ve ev işlerinden sorumlu görülmüş, çocuklar yardımcı insan gücü olarak kabul edilmiş ve sağlıklı erkekler savaşçılık ve çobanlık yapmışlardır. Avcılık, sağlıklı erkeklerin uğraşı sayılmış, erkek çocukların avlanmaya gitmeleri çocukluktan erkeklığe geçiş aşaması olarak görülmüştür. Toplumda bireycilik yerine dayanışmacılık egemendir. Bu noktada, bireyin birey olarak aile içinde varlığının anlamının olmaması bir yana, geniş bir ailenin varlığının da kavmin içinde anlamını yitirebildiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla, Kırgızlarda, kamusal alanın özel alan aleyhine oldukça geniş bir yer tuttuğu çıkarımını yapmak doğ-

²⁸ Destan'da şöyle denilmektedir: 'Manas ordusunu üç günde topladı. 400 bin yiğiti toplandı. Manas, ordusunu dörde bölüp dört komutan tayin etti. Mavi kumaştan elbise giyip.....' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 106. Ordudaki savaşçıların hepsinin Kırgız olmadığını belirtmek gerekir. Kaldı ki, Destan'ın geçtiği dönemde Kırgız nüfusunun 100 binin altında olduğu tahmin edilmektedir. Manas'ın mavi elbise giymesinin nedeni ise, Kırgızlar için (aslında eski Türk boylarının tamamı için) Gök-Tanrı inancının etkisiyle, mavi rengin kutsal sayılmakta oluşudur.

²⁹ Destan'da 'Demiri toprak gibi yoğuran Döğür Usta dağdan demir kazdırıp, örtülü kara keçe evini usta hane yaparak ata mesleği diye kılıç ve mızrak yaptı.' denilmektedir. *Manas Destanı*, 1995, s. 17.

gözi

Akademik
Bakış

183

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

ru gözükmektedir. Destan'ın geçtiği dönemde, mülkiyetin somut belirtilenlerinden biri sayılan, hayvanların kızgın demirle mühürlenmesine rastlanmaktadır³⁰. Ancak burada, mührün bireyi değil aileyi temsil ettiğine dikkat çekmek gerekir. Nitekim bu, Kırgızlarda bireysel değil ortak mülkiyetin egemen olduğunun bir kanıtı olarak kendini göstermektedir. Bu bağlamda, çadır yaşamının ortak mülkiyeti ve geniş aileyi destekler bir yaşam biçimi olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki, çadırlar yan yana kurulmuştur ve herkes iç içe yaşamaktadır. Misafir kabulleri dolayısıyla yöneticinin çadırının daha geniş ve kısmen daha süslü olması hariç olmak üzere, çadırlar arasında genişlik ve süsleme bakımından bir fark bulunmamaktadır. Bu, toplumda egemen olan eşitliğin delillerindedir.

Destan'dan Kırgızların fazlasıyla boş zamana sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ancak günlük meşguliyetin sınırlılığı, aşık oyunu, bilmece ve masal anlatma hariç olmak üzere, Kırgızları düşünsel ve sanatsal üretime yöneltmemiştir. Kırgızlarda, eğlenceden anlaşılanın avlanma, toplu yemek ve kımız içmek olduğu çıkarımını yapmak mümkündür³¹. Şarap bilinmemekte, içki olarak, sadece alkol derecesi %5 civarında olan mayalanmış kısırak sütü, yani *kıımız* içildiği bilinmektedir³². Kırgızlarda, avlanmanın savaşın yerini tutan bir etkinlik olarak görüldüğüne dikkat çekmek gerekir. Çünkü Kırgızlarda, daha geniş bir ifadeyle eski Türk kavimlerinin hepsinde, avlanma savaşmayı öğreten bir etkinlik olarak görülmüştür³³. Avlanmada ok en çok kullanılan araçtır. Ayrıca, kement ve kırbaç kullanıldığı bilinmektedir. Destan'dan anlaşıldığı üzere, Destan'ın geçtiği dönemde, Kırgızlarda toplumsal itibarın ölçüsü, itibar derecesi olarak maden işlemeciliğinin de önüne geçen, deve ve boğa gibi hayvanlarla yapılan dövüşte gösterilen cesaret ve başarıdır³⁴. Bu da, sahip olunan veya üretilen mal miktarına göre değil, fiziksel güçlülüğe ve maden işlemeciliğinde olduğu gibi ustalıktaki mükemmelliğe göre kişinin top-

Görsel

Akademik
Bakış

184

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

³⁰ Örneğin, '...ay şeklinde damgalanmış hayvanların peşinden gidiyordu.' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 102.

³¹ Örneğin Manas bir yerde şöyle demiştir: '*Bahadırlar, beş aydan beri karın yağı, sucuk yiyip, kımız içip, yatıp eğlendiniz. Kılıcınız paslandı! Tazınız yağ bastı. At semirip doldu, iyisi ava çıkalım!*' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 134.

³² Destan'da geçen '*Çakıp Bay, kımız ikram etti*' şeklindeki ifade kımız ikramının gündelik yaşamın bir parçası olduğunu göstermektedir. *Manas Destanı*, 1995, s. 16. Destan'ın yine bir başka yerinde '*Ziyafet başladı. Sofralar bin türlü yemek ve kımızla doldu.*' denilmektedir. Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 152.

³³ Örneğin M. S. Polat şöyle demektedir: '*Savaşma ediminin, bir varoluş mücadelesi olduğu, henüz siyasi mücadelenin aracı haline gelmediği dönemlerde avlanma edimi, aynı zamanda, yiğitlik gösterisi, savaş talimi ve en küçük siyasi teşekkül olarak beyliğin güç gösterisi ve beyler arasındaki iktidar mücadelesiydi.*' Bkz. M. Said Polat, 'Göçebe Türklere Avcılık', (der.) Emine Gürsoy Naskali & Hilal Oytun Altun, *Av ve Avcılık Kitabı*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 60.

³⁴ Destan'da şöyle denilmektedir: '*Yarısan 40 ata ödül olarak deve verdiler, kısırak kestiler, kımız yaptılar. Halk iki tarafa bölünüp gürüş yaptı. En güçlü, en dayanıklı olanlar ödül aldı.*' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 72.

lumda önemli sayıldığını göstermektedir. Toplumun başarı algısının böyle olması, doğal olarak, toplumda iktisadi uğraşların değerini azaltıcı bir etki yaratmıştır.

Kırgızlarda, soy babadan gelmekle beraber toplumsal yaşamda anne kutsal bir yere sahip olmuş, erkeğin biyolojik güçlülüğüne dayanan üstünlüklerinden kaynaklanan kimi eşitsizlikleri hariç olmak üzere, kadın ve erkek arasındaki denklik her zaman korunmuştur³⁵. Kırgız kültüründe, kavmin üyeliğine kabulün sadece biyolojik soyla olmadığına, *'kan kardeşliği'* yani iki veya daha fazla kişinin bileklerinden kan akıtarak akan kanı birbirlerininine bulaştırmaları veya birbirlerinin kanlarını içmeleri suretiyle, kavim üyeliğine kabulün olduğuna da dikkat çekmek gerekir³⁶. Kuşkusuz ki, bu, Kırgızların diğer kavimlerle, örneğin Kazaklarla veya diğerleriyle, federasyon halinde birleşmeleri üzerinde kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur³⁷. Destan'dan anlaşıldığına göre, kardeşler arasında anlaşmazlığı düşülmesi sık rastlanılan olaylardandır. Nitekim Destan'da kardeşlerin birbirleriyle iyi geçinmeleri öğütlenmekte, aksi halde kavmin devamının tehlikeye girebileceği hatırlatılmaktadır³⁸. Kardeşler arasında vuku bulmuş olan anlaşmazlıkların, iktisadi gerekçelere değil, siyasi gerekçelere dayandığı anlaşılmaktadır.

Destan'daki iktisadi hayatı bütün olarak değerlendirmek gerekirse, son tahlilde şunları söylemek mümkündür. Kırgızlarda, savaş bir gelir kaynağı olmakla birlikte, savaş sonunda mağlup kavim esirleştirilmemiş veya köleştirilmemiş, mağlup kavim halkı sadece vergiye bağlanmıştır³⁹. Bu noktada, hayvancılığın köle emeğini gerektirmemiş olmasından dolayı, Kırgızlarda

³⁵ Örneğin Manas Han, Teyiş Han'ın kızı Saykal ile dövüştürmüştür. Bu da, erkek ve kadın arasındaki denklik (feministlere göre eşitlik) ilişkisini ortaya koymaktadır. Destan'dan dövüşe dair şu sözlere yer vermek uygun olur: *'Kız Saykal, kaplan Manas'ın sağ omzuna vurdu, kamçıyla vurup, Manas'ı at üzerinden devirmek istedi.'* Bir kadın ve bir erkeğin dövüşmesine ilişkin şu sözler ise çok ilginçtir: *'İki yiğit mücadeleye çıkmıştır. 'Şu halde, kadına da yiğit denilmektedir. Bkz. Manas Destanı, 1995, 73.*

³⁶ Destan'da Manas'ın Karaberk ve Kayıp Dang'ın kan kardeş olmaları şöyle anlatılmaktadır: *'Üç kahraman dost oldu. Buğday ekmeğini çiğnediler, el tutuştular, çubuk kırdılar, ellerinden kan çıkardılar.'* Kan kardeş olurken edilen yeminin sözleri Destan'da şöyle geçmektedir: *'Ekmek kutsaldır. Buğday gibi temiz niyetle yaşayalım! Birbirimize kötü niyetle bulunursak çubuk gibi kırılalım! Düşmanımıza beraber saldıralım. Birbirimize düşmanlaşırsak, kanımız aksın!' Bkz. Manas Destanı, 1995, s.67.* Destan'da Almambet ile Kökçö'nün kan kardeş olmaları ise şöyle anlatılmaktadır: *'İki yiğit kılıçlarıyla ellerinden kan çıkartıp, kılıcın tıgına kan sürüp, göğüslerini birbirlerine değdirerek vedalaştı.'* Bkz. *Manas Destanı, 1995, s. 127.*

³⁷ Bu duruma, Mançular ve Kalmuklarla Kırgızların birleşmelerine dair Destan'daki şu ifade örnek olarak gösterilebilir: *'Şimdi Mançular ve Kalmuklarla akraba olduk. Yurdumuz bir, ocağımız bir, yaylamız bir, törelerimiz bir, takdirimiz bir oldu.'* Bkz. *Manas Destanı, 1995, s. 40.*

³⁸ Destan'da Türkler için Çinliler tarafından söylenen şu söz yer almaktadır: *'Türkleri ipe boğmaktansa, onları birbirine düşürmek lazım.'* Bkz. *Manas Destanı, 1995, s. 65.*

³⁹ Ancak Çinliler için aynı durum geçerli değildir. Destan'ın geçtiği dönemde, Çinliler köle emeği kullanmaktadırlar. Bkz. *Manas Destanı, 1995, s. 122.*

köle emeğine ihtiyaç duyulmamış olduğu çıkarımını yapmak doğru olur. Kaldı ki, sınırlı olarak yapılan gezici tarım da, sadece temel ihtiyacı karşılamak üzere yapıldığından, yerleşik ve düzenli tarım faaliyetinde görülebilecek olan köle emeği ihtiyacı doğmamıştır. Yöneticiye bağlılık kavmin esenliği için gayret göstermekle eş değer tutulmuş ve dolayısıyla kavmin üyeleri yöneticiye, yani han'a, sorgusuz itaat etmişler, ancak bu, han'ın bir zorbaya veya derebeyine dönüşmesine, veyahut en azından yöneten-yönetilen ikiliğinin doğmasına neden olmamıştır. Toplum içinde, kahramanlık hariç olmak üzere, farklılaşma hoş karşılanmamıştır. Nitekim maden işlemeciliğinde usta-çırak ilişkisinin egemen oluşu, kavim içinde bağımsız mesleki gelişimi engellemiş ve hatta toplumsal farklılaşmaya olumsuz anlam yüklenmesine hizmet etmiştir. Öyle ki, çırak ustasını taklit edebildiği oranda başarılı sayılmıştır⁴⁰. Son tahlilde, Destan'ın geçtiği dönemde, sınıflı bir toplum yapısından söz edilemeyeceği gibi, sınıflı bir toplumun oluşmasına imkan verecek koşulların da oluşmamış olduğunu söylemek doğru olur⁴¹.

Manas Han'ın Mülkiyet İlişkilerine Bakışı

Destan'ın geçtiği dönemde, bireysel çıkar ile ortak çıkar ayrımının olmadığını söylemek mümkündür. Kırgızlarda, işbölümü doğanın gereği olarak vardır, kimseye herhangi bir faaliyet veya etkinliği yapması veya gerçekleştirilmesi dayatılmamaktadır. Kimse sınırlanmış bir faaliyet alanı içine hapsolmemektedir. Kavim üyeleri artık ürün yaratmaya zorlanmamaktadırlar. Yaşlı, kadın, çocuk ve sağlıklı erkek, yani herkes fazlasıyla boş zamana sahiptir. Herkesin istediği işin üzerinden gelmesinin egemen olduğu bir anlayış hakimdir. Paylaşım ihtiyaca göre yapılmaktadır. Sınıflı bir toplum yapısı egemendir. Hayvancılıktan ve savaşarak elde edilen ganimetin (ürünün/malın) ihtiyacı aşması durumunda, yani artık ürün oluşması durumunda, artık ürünün yeniden eşit şekilde paylaşımı veya başka kavimlerle paylaşımı söz konusudur. Ne iç ne de dış sömürü söz konusu değildir. Otlaklar, av alanları ve toprak üzerinde özel mülkiyet yoktur. Ancak hayvanlar ile hayvansal gıdalar üzerinde özel mülkiyet vardır, ancak özel mülkiyet ortak mülkiyet biçimindedir, aile üyelerinin tamamı tüm mallar üzerinde serbest kullanma hakkına sahiptirler. Aile içinde-

Qos

Akademik
Bakış

186

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

⁴⁰ Örneğin Oşpur Usta yanında yetişen Manas'a ilişkin Destan'da geçen şu ifade bu tespiti destekler: *'Manas, canla başla Oşpur'un söylediklerini, itiraz etmeden hemen yerine getiriyordu. Bahadır olmanın kolay olmadığını anlamıştı.'* Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 28. Burada, bahadır olmanın, yani savaşçı olmanın da, Kırgız toplumunda tıpkı maden işlemeciliği gibi bir ustalık olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

⁴¹ İdris Küçükömer, *'...herhangi bir düzende üretim ilişkilerinin temelinde, üretim güçlerinin belli seviyesine dayanan, üretim araçlarının mülkiyet şekillerinden herhangi birini bulabiliriz.'* demiştir. İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, Ant Yayınları, İstanbul 1969, s.15. İdris Küçükömer'in bu sözlerinden hareketle, şu çıkarımı yapmak mümkündür: Üretim ilişkilerinin temelinde üretim araçlarının mülkiyet şekillerinden birini bulmak, bir toplumda bir sınıf biçimi bulmak demektir. Şu halde, İdris Küçükömer'in görüşleri bağlamında, Destan'ın geçtiği dönemdeki Kırgız toplumu için *'İlkel komünist toplum'* nitelendirmesi yapmak yanlış olmaz.

ki paydaşlardan hiç biri, malın tasarrufu hususunda, bir diğerinden daha az veya fazla salahiyyetli değildir. Öte yandan, ailenin en büyüğünün veya kahramanların görüşlerine itibar edilmektedir. Hem aile hem de toplum düzeyinde, ustalık gerektiren maden işlemediliği veya keçe dokumacılığı gibi işler haric olmak üzere, basit işbirliğinin; yani, az veya çok, önemli veya önemsiz işlerin türdeş işlermişçesine niteliği aşağı yukarı aynı olan kişiler tarafından yapılması şeklindeki bir işbirliği anlayışının egemen olduğunu söylemek mümkündür. Toplum kendini yeniden yeniden aynı biçimde üretmektedir. Nitekim bu, Destan'ın geçtiği dönemdeki Kırgız toplumunu durağan olarak nitelendirmeyi olanaklı kılmaktadır. İşte Manas, aileler federasyonu denilebilecek bir siyasi örgütlenmenin hakim olduğu, böyle bir iktisadi ve toplumsal yapı içinde yetişmiş ve Kırgızların liderliğini eline aldığında da bu düzenin devamı için mücadele etmiştir.

Başlangıç olarak, Destan'ın geçtiği döneme ilişkin Destan'ın imlediği iddia edilen iktisadi zihniyet ile Destan'da geçen iktisadi ve toplumsal yaşama dair tespitlerin, Manas Han'ın mülkiyet ilişkilerine bakışının ipuçlarını içinde barındırdığını söylemek doğru olur⁴². Manas Han, Kırgız kavminin hayatta kalmasını iktisat dışı yöntemlerle sağlamayı seçmiştir. Han'a göre, hayatta kalma, siyasetle ve siyasetin bir aracı olarak savaşmakla mümkündür⁴³. Manas Han, savaşlar sonunda elde edilen ganimetlere, iktisadi olarak değil, siyasi olarak değer vermiştir. Şöyle ki, önemli olan ganimetin miktarı değil, ganimetin kimden edinilmiş olduğudur. Ganimetin paylaşımında Manas Han, emeğe göre değil, ihtiyaca göre bir paylaşım yapma yolunu tutmuştur⁴⁴. Manas Han'da savaşçılık ruhunun egemen oluşu, onda tehdit algısını sürekli canlı tutmuş, dolayısıyla onun lider olarak Kırgız kavmini yerleşik tarım veya ticaretle uğraşmaya yönlendirmesine imkan vermemiştir.

Manas Han'ın mülkiyet ilişkilerine bakışını tespitte geçmeden önce, onun mülkiyet ilişkilerine bakışını etkileyecek iki özelliğine yer vermek uygun olur. *Birincisi*, Manas Han'ın doğaya sıkı sıkıya bağlı oluşu, yani, insanı doğanın bir parçası olarak görmesi ve *ikincisi*, toplumcu düşünme tarzıdır⁴⁵. Bu

⁴² 'Manas sekiz yaşına girip erkeklik çağına erince, her gün kırlarda dolaştı. Ev yüzünü görmedi, kervan yolunda gelip geçen tüccar ve kervancıları soyup, malını mülkünü çocuklara dağıttı.' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 24. Manas çocukluğundan itibaren atalarından gördüğünü kendisi uygulamıştır.

⁴³ Nitekim amcası Bakay, Manas'a şu öğüdü vermiştir: 'Etrafımıza bak. Geçmiş babalarının yolunu öğren. Hanlığı keskin kılıçla, mızrakla muhafaza et. Yerini göğsünle genişler.' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 64.

⁴⁴ 'Manas, Alevke'nin biriktirdiği ganimetleri ve servetini herkese saçtı. Manas, Alevke'den hiç bir şey almadan yoluna koyuldu.' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 110.

⁴⁵ Manas'ın toplumcu düşünme tarzına, onun sıklıkla kullanmış olduğu şu sözü delil olarak göstermek mümkündür: 'Mal mülk bulunur.' Manas'ın kazandığı dövüşler sonunda elde ettiği ödülleri de halkla paylaştığı bilinmektedir. Örnek olarak bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 196. Ayrıca, Manas, sadece diğer kavimlerin beyleri için değil, parçası olduğu toplum üyeleri için de verdiği ziyafetleriyle meşhurdur. Nitekim, yine verdiği ziyafetlerin birinde malını yağmalatırken Manas şöyle demiştir: 'Bütün halk gelsin. Yarlığım halka ulaşsın!' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 204.

görsel

Akademik
Bakış

187

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

iki özelliğin ilkel insana mahsus özellikler olduğu iddia edilebilir. Ancak bu özellikler küçümsenecek özellikler değil, sadece kapitalist bir toplumda yaşayan insanların sahip olmaları beklenmeyecek, kapitalist toplum mantığıyla bağdaşması muhtemel olmayan özelliklerdir. Öte yandan, ilkel insana mahsus bu iki özellik, altın çağ hayali de uyandırmamalıdır. Nitekim ilkel insanın sahip olduğu bu özellikler, emeğin üretken olmadığı (burada kastedilen üretkenlik, aletlerin ikelliği ve çalışmanın örgütlenmemiş olmasıdır) ve doğa olayları karşısında tekniğin yetersiz kaldığı, dolayısıyla insan ve doğa arasında bir karşıtlık ilişkisi yerine bir bütünlük ilişkisi olduğuna inanan bir toplumda beklenir bir durumdur.

Manas Han, bireyselliğe (ve bireyciliğe) olumsuz anlam yüklemiş ve *yurtseverlik*, *hayırseverlik*, *sadakat* ve *kanaatkarlık* gibi özellikleri yüceltmıştır. Manas Han'da, bireysellik (ve bireycilik) ve yurtseverlik, hayırseverlik, sadakat ve kanaatkarlık gibi yüceltilen özelliklerin bir arada olamayacağı düşüncesinin hakim olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Manas Han'ın bireysellik ile bireycilik (bencillik) arasında da bir ayırım görmemiş olduğuna dikkat çekmek gerekir. Manas Han'a göre, bireysellik hiçtir, birey toplumla vardır, birey topluma aittir ve birey diğer bireylerle aynıdır ve bir birey diğerinin yerine geçebilir, hiç kimsenin yeri doldurulmaz değildir. Han'ın bu yaklaşımının, ondaki mutlak eşitlik anlayışını beslediğini iddia etmek yanlış olmaz. Öte yandan, bireysellik bilincinin (bu çalışmada bireyciliğe olumsuz, bireyselliğe ise olumlu anlam yüklenmektedir) oluşmadığı bir toplumun ilkel toplumlardan sayıldığını ve modern bir toplum olmaya aday olamayacağını da göz önünde bulundurmamak gerekir⁴⁶. Manas Han, her kavmin kendi kendine yeter bir yaşam sürmesi gerektiğini savunmuştur. Tüketilecek kadar üretilmesi gerektiği görüşünde olan Manas Han'da, kar kavramı mevcut değildir, üretim ve tüketim arasında bir sınırın varlığından söz edilemez. Han, ihtiyaçları sınırlı bir toplumun kendi ihtiyacını kendinin karşıladığı bir düzenden başka bir düzen algısına sahip değildir. Kuşkusuz bu, onu kanaatkar kılmış⁴⁷ ve bu kanaatkarlık, onda, kapitalist bir toplumun oluşmasının koşullarından sayılabilecek olan tekniğin ilerletilmesi ve gelişimin sağlanması arzu ve kaygısının oluşmasına izin vermemiştir⁴⁸.

⁴⁶ Örneğin, İsmail Cem'e göre, Batı toplumlarının (modern toplumun) özü bireyciliktir. İsmail Cem, maddi gelişim ile bireycilik arasında sıkı ve olumlu bir ilişki olduğunu söylemektedir. Bkz. İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınları İstanbul, 1975, s.341.

⁴⁷ Kendi ihtiyacını kendisinin temin ettiği bir cemiyette ancak kanaatkarlık zihniyeti hakim olabilir' şeklindeki tespit İsmail Hüsrev Tökin'e aittir. Tökin, bu tespiti köy toplumu için kullanmıştır. Bkz. İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s.17. Ancak, İsmail Hüsrev Tökin'in köy toplumu için yaptığı bu tespitin, Manas Han nezdinde Kırgız toplumu için de kullanılabilir bir nitelendirme olduğu düşünülmektedir.

⁴⁸ Manas Han babasına şöyle demiştir: '*Ey baba! İnsana, dünya ile hayvan bulunur. Bunca sahipsiz hayvanı güdüp ne bulacaksın? İnsana birazcık servet yetmiyor mu?*' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 31.

Manas Han, sahip olunan mal miktarına göre toplumda statü sahibi olmanın karşısında yer almıştır. Manas Han, malın, sahibinde/sahiplerinde kibir ve gurur yaratıp tahakküm aracı olarak kullanılabileceğini düşünmüş, dolayısıyla mala sahip olmayı şüpheyle karşılamıştır⁴⁹. Bunun sebebini, onun maddeye karşı uzaklığında ve maddiyat ile maneviyatı terazinin iki kefesine koymuş olmasında aramak gerekir. Nitekim Han'a göre, maneviyat ile maddiyat biri arttıkça diğeri azalan bir ilişki içindedir. Manas Han, özel mülkiyetin bireysel biçimine olumlu gözle bakmamış, ancak ortaklık biçimini doğal saymıştır. Ayrıca, otlaklar, av alanı ile yurt toprağı üzerinde özel mülkiyetin olmayışını, yani bu yerlerin herkese ait oluşunu da doğal bulmuştur. Bunu, onun gelenekçiliğinin bir gereğı, atalarından devraldığını sürdürme isteğinin bir ifadesi bağlamında değerlendirmek doğru olur. Yoksa, Han, özel mülkiyet konusunda bir muhakeme yapmış, özel mülkiyetin bireysel biçimi ve ortaklık biçiminin getireceğı sonuçları mukayese etmiş, daha ötesi otlaklar, av alanı ile yurt toprağı üzerinde özel mülkiyetin olması ve olmaması hallerinin fırsat maliyetini hesaplamış ve sonra görüşünü oluşturmuş değerlidir⁵⁰. Bu çerçevede, Destan'dan yapılacak çıkarım, Manas Han'da özel mülkiyet bilincinin gelişmemiş olduğu bilgisidir.

Toplum içinde birbirinden farklı bireyler toplum yaşamına kendilerine özgü üslupla katkıda bulunurlar, yaptıkları katkı onlarda farklılık bilinci oluşturur, farklılıklarının bilincine ulaşan bireylerde birey olma bilinci oluşur ve bu birey olma bilinci, özel mülkiyet bilincinin oluşmasını ve gelişmesini sağlar. Böylece bireysel bilinç kendini toplumsal bilinçten ayırıştırır ve özel mülkiyet alanında ortak mülkiyet yerini bireysel mülkiyete bırakır. Bireysel çıkar ile toplumsal çıkar birbirinden ayrılır ve ikisi arasındaki sınır derinleşir. Bireysel mülkiyet alanının ortak mülkiyet aleyhine gelişmesi ve genişlemesi, farklılığı daim kılmak için gerekli olan uzmanlığı yüceltir, uzmanlığın yüceltilmesi farklılaşmayı daim kılarken birey mal biriktirir, çünkü uzmanlık üretimin kalitesinin önüne miktarın geçmesi sonucunu doğurur, artık ürün oluşur ve sermaye birikimi artar. Mallarını veya servetini çoklaştıran birey toplum yaşamına kendini yeniden yaratmış olarak katkıda bulunur. Ancak böyle bir toplumda sınıflaşma görülür. Bu işleyişin çarkını döndüren kuşkusuz ki bireyselliktir. Şu halde, Manas Han'ın bireyselliğe yüklediğı olumsuz anlam akla geldiğın-

⁴⁹ Manas bir yerde şöyle demektedir: 'Ey Moğollar! Aklınızı mı kaybettiniz? Paragöz mü oldunuz? Esirlerin malını alarak durumunuzun düzeleceğini mi sanıyorsunuz? Esirlerin mallarını mülklerini geri veriniz!.....Kininiz varsa, mertçe, yiğitçe savaşarak yenin, mala mülke aldanmayın. Dünya perest olmayın. Mal toplamak er işi değildir!' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 51.

⁵⁰ Manas'ın mal ve mülke karşı kayıtsızlığının bir delili de, kendi kavmine düşman kavimlerin göndermiş olduğu elçilere dahi at hediye etmiş olmasıdır. Örnek için bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 204. Manas'ın elçilere at hediye etmesi siyasi bir tutum olarak da değerlendirilebilir. Böyle bir değerlendirme de, Manas'ın bir lider olarak iktisat dışı yöntemlere başvurmuş olduğu- nu göstermektedir.

de, Manas Han'ın yaşadığı dönemde Kırgız toplumunun sınıfsız bir toplum olduğu ve Manas Han'ın sınıfsız bir toplumu savunduğu şeklinde bir iddiayı doğru kabul etmek gerekir.

Destan'ın geçtiği dönemde, han olmak için kahraman olmak tek ölçüt olarak gözükmektedir. Nitekim Manas'ın da, han oluşu, onun kahramanlar içinde en kahraman olmasının sonucudur. Burada kahramanların ayrı bir zümre oluşturduğu gibi bir izlenim doğabilir, ancak bu, söz konusu değildir. Kahramanlık yüksek bir makam tarafından verilen bir rütbe değildir, topluluğun tüm üyelerine açıktır, topluluğun teveccühüdür. Ayrıca kahramanların ortak gelirden daha fazla pay almaları mümkün değildir. Öte yandan, kavmin içindeki tüm kahramanların, tıpkı kavmin diğer üyeleri gibi, *'başkahramana'* yani *'han'* a sadakatle bağlı olmaları beklenir. Gösterilen sadakatin ise, maddi bir karşılığı bulunmamakta, kahramanlar ganimetlere itibar etmemektedirler. Kahramanların tek gıdası; savaşlarda, avcılıkta ve dövüşlerde (diğer kahramanlarla veya hayvanlarla yapılan dövüş) gösterdikleri başarıların dillerden dile dolaşması ve kendilerine duyulan saygıdır⁵¹. Burada, kahramanlar arasında daha başarılı olma kaygısı hariç olmak üzere, bir rekabetin mevcut olmadığını belirtmek gerekir. Nitekim topluluğun lideri (han), kahramanların her birine eşit değer verir ve topluluğun liderinden daha fazla değer görmek için bir kahramanın başka bir kahramanı yok etmesi veya başka kahramana zarar vermesi söz konusu değildir. Kahramanlar arasında dayanışma esastır.

Kahramanların topluluğun diğer üyelerinden tek farkı, onlarda çok sınırlı olsa da bireyselliğin mevcut oluşudur. Bunu, topluluğun çoğunluk olarak aldığı kararlara, kahramanların yer yer karşı çıkma gücünü kendilerinde bulmalarından çıkartmak mümkündür. Savaşçılık yetenekleri, kahramanlarda bir *'özellik'* (kavram, kanıtlanmış farklılık anlamında kullanılmakta) doğurmuş olduğundan, kahramanlarda cüzi bir bireysellik bilinci oluşmuştur. Bununla beraber, dikkat çekmek gerekir ki, toplumsal bilinç, kahramanların farklılaşmasına imkan vermeyecek şekilde işlediğinden, kahramanlarda da bireyselliğin tam gelişmesi mümkün olmamıştır. Kaldı ki, kahramanların bizatihi kendileri içinde yaşadıkları toplumu bireyselliklerinin önüne koymuş olduklarından, kendilerini kahraman yapanın sahip oldukları yetenek olduğunu değil toplum olduğunu düşündüklerinden, kahramanlarda da bireysel bilinç tam olarak gelişmemiştir⁵². Dolayısıyla, kahramanlar, toplumun diğer üyelerinden daha fazla mala sahip olma veya gelir elde etme veya daha iyi çadırda yaşama gibi isteklere sahip olmamışlar, aksine, topluma adanmayı yüceltmişler, nitekim,

⁵¹ Manas Han bir savaş öncesi şöyle demektedir: *'Ey millet! İhtiyarım, hastayım, halsizim, atım zayıf diyenler burada kalsın. Gitmeyeceğim diyen varsa şimdiden söyleyin!'* Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 207. Belirtmek gerekir ki, Destan'ın geçtiği dönemde, savaşmak muteber olduğundan savaşmamak için bahane yaratılmasına rastlanılmaz.

⁵² Bu çıkarıma delil olarak Destan'daki şu sözleri göstermek mümkündür: *'Her zaman halkını düşüneneceksin, sonra kendini. Bu, her yiğidin parolasıdır.'* Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 32.

kendi bireysel çıkarlarını toplumun ortak çıkarı içinde eritmişlerdir. Böylece toplum içinde bireysel mülkiyet bilincinin gelişmesi için en uygun koşula sahip olan kahramanlarda dahi, bireysel mülkiyet bilinci oluşmamış ve gelişmemiştir. Şu halde, bir kahraman olan Manas Han'da bireysel mülkiyet bilincinin gelişmemiş olmasını bu çerçevede değerlendirmek doğru olur.

Manas Han'da bireysel mülkiyet bilincinin gelişmemiş olmasını bireysellik bilincinin gelişmemiş olmasına bağlarken, Han'ın yaşadığı dönemde iktisadi koşulların gelişmemişliği (iktisadi koşulların gelişmemişliği, herkesin yapabileceği basit işlerle uğraşılması, basit işlerin uzmanlaşma ve işin örgütlenmesini gerektirmemesi anlamında kullanılmaktadır) ve tekniğin yetersiz oluşunun, bireysellik bilincinin ve dolayısıyla bireysel mülkiyet bilincinin oluşması ve gelişmesine, imkan vermemiş olduğunu belirtmek gerekir. Ancak bu çıkarımı yaparken, Manas Han'ın içinde yaşadığı toplumun, modern bir toplumun aksine, maddeyi reddetmiş, maddenin özünü anlamaya niyetlenmemiş ve istememiş, maddenin olanaklarını araştırmamış, dolayısıyla insanın olanaklarının bilgisine erişememiş, bunun sonucu olarak düşünsel olarak kendi kendini tekrar etmiş ve durağanlığa hapsedilmiş bir toplum olduğunu ihmal etmemek gerekir. Bu noktada, az değişimin az gelişim demek olmadığına vurgu yapmak gerekir. Nitekim durağanlık, burada, madde ile hesaplaşmadan kaçmak ve bu kaçışı maneviyat ile maddiyat terazisinde maneviyatı seçmiş olmakla açıklamak bağlamında kullanılmaktadır. Durağan bir toplumda ise, gelenekler ve görenekler sorgulanmaksızın kabul edildiğinden, her şeyin çözümünün önceki nesiller tarafından yapıldığı, yeni çözümlere ihtiyaç olmadığı, yeni neslin sadece mevcut doğruları öğrenmesi gerektiği şeklinde bir dünya görüşü hakimdir⁵³. Bu dünya görüşünün hakim olduğu bir düzense, değil modern insanın doğuşunu hazırlayan bir düzen olmak, kuşkusuz ki, engelleyen bir düzendir. Bu çerçevede, Manas Han için 'ilkel insan' nitelendirmesi yapmak mümkündür. Öte yandan, bu nitelendirmeyi yaparken, Manas Han'ın içinde yaşadığı toplumun bir ürünü olduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.

Manas Han'da, manevi miras bilinci mevcuttur. Atalarından devraldığı geleneksel değerlerin devamı için mücadele etmeyi kendine bırakılmış bir miras olarak görmüştür. Ancak maddi miras bilinci için aynı durum söz konusu değildir. Manas Han'da maddi miras bilinci çok sınırlıdır. Çok sınırlı da olsa var olan bu miras bilincinin ise, geniş aile içinde mal ortaklığının egemen olduğu bir düzende oluşmuş bir miras bilinci olduğuna dikkat çekmek gerekir. Şöyle ki, üç neslin bir arada yaşadığı geniş aile düzeninde, aileye her yeni katılan üye, mallara dolayısıyla mirasa ortaktır. Malların aileye ait olması nede-

⁵³ Cakıp Bay'ın oğlu Manas'a geçmişteki hataların tekrarlanmamasına dair verdiği şu öğüt bu tespiti doğrulamaktadır: 'İçimizden çürüdük. Birlik ve beraberliğimiz bozuldu. Töreden uzaklaştık. Bilgelerin sözünü ciddiye almadık. Töreleri bıraktık.' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 35.

gazi

Akademik
Bakış

191

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

niyle, aile üyeleri arasında malların bölünmezliği ilkesi mevcuttur ve bu ilke miras için de geçerlidir. Aile üyelerinden birinin maldan veya mirastan kendine düşen payı alması ve aileden ayrılması söz konusu değildir. Nitekim toplum ölçeğinde de, kavmin üyesi olan bir ailenin kavimden ayrılması hoş görülmemiştir. Öte yandan, bu gibi örnekler seyrek de olsa rastlanmıştır. Aileden veya kavimden ayrılmanın hoş görülmemiş olmasının nedenini, böyle bir tutumun dayanışmacı ruha bir tehdit olarak algılanmış olmasında aramak yanlış olmaz. Nitekim sorun, malın veya mirasın bölünüp bölünmemesi sorunu değildir. Çünkü mal veya mirastan pay talep etmeden ayrılma isteklerinin de hoş karşılanmadığı bilinmektedir.

Destan'dan, Manas Han'ın mağlup ettiği kavimleri vergiye bağlamış olduğu anlaşılmaktadır. Vergilerin düzenli olmamakla birlikte, yıllık ve aynı olarak alındığı anlaşılmaktadır⁵⁴. Kırgız toplumunun sınırlı ihtiyaçları olması nedeniyle, vergiye bağlanan mağlup kavimlerden düzenli vergi tahsilatı yapılmamış olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Manas Han'ın alacağı vergiyi almaktan vazgeçtiği durumlara sıklıkla rastlanmaktadır. Bunun sebebini, Manas Han'da mülkiyet bilincinin gelişmemiş olmasında aramak yanlış olmaz. Nitekim Manas Han, mağlup kavimleri vergiye bağlarken, mağlup ettiği kavmin yurt edinmiş olduğu toprağı, kendi kavminin toprağından saymamış, mağlup kavimlerden alınan vergiyi savaş tazminatı olarak görmüştür. Şu halde, Manas Han'ın mağlup kavimlerden alınan vergiyi kullanım kirası olarak görmemiş olması, ona dair yapılan, onun, mağlup kavimlerin toprağı üzerinde mülkiyet iddiasında bulunmadığı şeklindeki çıkarımı doğrulamaktadır. Destan'dan, Destan'ın geçtiği dönemde, Manas Han'ın kendi kavminden vergi talep etmediği anlaşılmaktadır. Bunu da, Destan'ın geçtiği yer ve zamanda, Kırgız toplumunda yöneten-yönetilen ayırımının olmadığına delili olarak görmek mümkündür.

Manas Han'ın mülkiyet ilişkilerine bakışını bütün olarak değerlendirmek gerekirse, son tahlilde şunu söylemek mümkündür. Manas Han, herkesin ihtiyacı kadarına sahip olması gerektiği ve her şeyin birlikte ve birlik içinde tüketilmesiyle tüketilenin artarak yerine geleceği görüşündedir. Bu itibarla, antagonistik bir tespit yapmaya cüret etme pahasına, Manas Han'ın, '*Orta Asya'nın ilk komünisti*' olarak nitelendirilebileceği düşünülmektedir. Öte yandan, Manas Han'ın özgürlük anlayışının toplumsal olması; özgürlüğü, Kırgız kavmi üzerinde hiçbir baskının olmaması ve kavmin yaşayışına hiçbir suretle nüfuz edilmemesi olarak tanımlamış olması ve kavminin özgürlüğü yitirmesi halini kendi ölümü ile bir tutmuş olmasından hareketle, bir kez daha antagonistik bir tespit yapma tuzağına bilinçli olarak düşme pahasına, Manas Han'ı,

⁵⁴ Çinlilerin Kırgızlardan aldıkları vergiye ilişkin Destan'da geçen şu ifadeye burada yer vermek uygun olur: '*Kısa zaman önce otuz kısarakla, beş atı otlak ücreti olarak vermişim. Bunu az görüp atları otlaktan kovmuşlar.*' Bkz. *Manas Destanı*, 1995, s. 33.

'Orta Asya'nın ilk milliyetçisi' olarak nitelendirmek olanaklıdır. Öte yandan, bu iki nitelendirmenin arkasında durmaya devam etmekle birlikte, Manas Han için tartışmasız kabul edilebilecek ve polemige kapalı olan bir tespit sunmanın da mümkün olduğu düşünülmektedir. Bu, Manas Han'ın 'adaletli bir ilkel toplum şefi' olduğu tespittir.

Sonuç

Çalışmada, Manas Destanı'nın iktisadi olarak okuması yapılmış, Destan'ın geçtiği dönemdeki Kırgız toplumunun maddi gelişmişlik portresi çizilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar, çalışmada, Weber ve Sombart'ta ortak olan bakış açısına, yani insanların iktisadi faaliyetleri yürütürken basit ihtiyaçları karşılamak veya kar etmek yönelimlerinden birisini seçmeleri, toplumda durağan veya dinamik bir yaşamın egemen olması, toplumda dayanışmacılık veya bireyciliğin benimsenmiş olması gibi ikilikler üzerinden değerlendirme yapmak suretiyle, insanların yaşadıkları toplumun modern veya modern öncesi toplum, kapitalist veya kapitalizm öncesi toplum olduğunu tespit etmenin mümkün olduğu şeklindeki yaklaşıma dayanarak tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuşsa da, *tarihsel özgüllük ilkesine* bağlı kalınmaya çalışılmıştır.

Sonuç itibariyle, Manas Destanı iktisadi olarak incelendiğinde, Destan'ın geçtiği dönemde, Kırgızların maddeye karşı kayıtsız bir yaşam sürdürdükleri, kapalı bir iktisadi örgütlenmenin mevcut olduğu, toplumda zamana karşı kayıtsızlığın egemen olduğu çıkarımlarını yapmak; Kırgız toplumunun geleneksel ve durağan bir toplum olduğunu, ilkel toplumların taşıdığı tipik özellikleri taşıdığını, Kırgız toplumunun lideri Manas Han'da ve toplumun diğer üyelerinde bireysel mülkiyet bilincinin oluşmamış olduğunu, sınıflaşmanın mevcut olmadığını ve sınıflı bir topluma geçiş için gerekli olan koşulların olgunlaşmamış olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- CEM İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınları, İstanbul 1975.
- GÜVENÇ Bozkurt, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- KARA Mehmet, 'Asya Toplumlarında Ortak Bir Kültür Ögesi: On İki Hayvanlı Takvim', *Asya Felsefe Birliği II. Uluslararası Konferansı Bildiriler Kitabı*, DaeDong Felsefe Birliği, Busan 2006, s. 331-341.
- KOZAK, Erol, *İbn-i Haldun'a Göre İnsan-Toplum-İktisat*, Pınar Yayınları, İstanbul 1984.
- KIRGIZİSTAN MİLLİ İSTATİSTİK KOMİTESİ, *10 Yıl İçinde Bağımsız Kırgızistan*, Bişkek 2001.
- KÜÇÜKÖMER İdris, *Düzenin Yabancılaşması*, Ant Yayınları, İstanbul 1969.
- MANAS DESTANI, (nes.) Keneş Yusupov, (çev.) Fikret Türkmen ve Alimcan İnyet, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1995.
- ÜLGENER Sabri, *Din ve Zihniyet*, Der Yayınları, İstanbul 1981.

gözi

Akademik
Bakış

193

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

- PIRENNE Henri, *Orta ağ Kentleri*, (ev.) Ő. Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.
- POLAT M. Said, 'Göçebe Türklere Avcılık', (der.) Emine Gürsoy Naskali & Hilal Oytun Altun, *Av ve Avcılık Kitabı*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2008, ss. 55-63.
- ROUX Jean-Paul, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (ev.) A. Kazancıgil ve Lale A. Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- SOMBART, Werner, *Der Moderne Kapitalismus*, E. I, Dunker und Humblot, Berlin 1969.
- SOMBART Werner, 'Kapitalizm Öncesi İktisadi Görüş', (ev. der.) Mustafa Özel, *Kapitalizm ve Din*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1993.
- TANERİ Aydın, *Türk Devlet Geleneği*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
- TÖKİN İsmail Hüsrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.
- YILDIZ Naciye, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- WEBER Max, *Economy and Society*, University of Press, London 1978.
- WEBER Max, *Sosyoloji Yazıları*, (ev.) Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

görsel

Akademik
Bakış

194

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009